

DERLEME**KAPİTALİZMLE EKLEMLENME SÜRECİNDE
ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASI'NIN TARİHSEL
GELİŞİMİ: 1829-1908***Ferruh Niyazi AYOĞLU**

Taşkömürünün 1829'da bulunması ve 1848'de işletmeye açılması sonrasında hızla gelişen, süreç içerisinde "emeğin başkenti" olarak adlandırılan Zonguldak 1811 yılında Kokaksu Deresi ağzında, Çaycuma Bucağının Gaca Köyü'ne bağlı küçük bir mahalledir. 1899'da ilçe merkezi, 1920'de mutasarrıflığın kaldırılmasının ardından 1924'de de il olur. Yıllık kömür üretimi 1926'da ilk kez 1 milyon tona ulaşır. Taşkömürünün koklaşabilme özelliğinden yararlanmak üzere 1937'de Karabük Demir Çelik Fabrikası açılır ve demire hayat verme öyküsü 1961'de açılan Ereğli Demir Çelik Fabrikası ile devam eder. 1948'de Çatalağzı Termik Santrali'nin açılmasıyla birlikte taşkömürü enerjiye dönüşür ve karanlığı aydınlatır. Yıl 1991 olduğunda taşkömürü koca bir kenti arkasına alıp Ankara'ya yürür. Süreç sadece çevre köylerden değil, ülkenin dört bir yanından gelen işçileri Zonguldak'a toplar. Taşkömürü, başlangıçta sazlık ve bataklık olması nedeniyle Zongalıklar adı verilen ve yerleşim yeri özelliği göstermeyen bölgeyi emek yoğun bir kente, emeğin başkentine dönüştürür.

Varmak istediği son noktada yaşama ait tüm olguların piyasanın egemenliği ve denetimine bırakılmasını hedefleyen küreselleşme süreci, bir yandan bildiği tüm yöntemlerle toplumu hazırlamaya çalışırken, bir yandan da siyasal otoriteyi kendi düşüncesine uygun davranmaya zorluyor. Her zaman olduğu gibi bugün de kendine yeni alanlar yaratma ve karlılığını arttırma peşinde olan sermaye, verimliliğini kaybettiği söylemiyle kamuya ait tüm üretim alanlarının özelleştirilerek kendine

devredilmesini istiyor. Böylesi bir süreçte, ülkemizin en önemli taşkömürü üretim bölgesini oluşturan Zonguldak Havzası'nın tarihsel gelişiminin incelenmesi, maden işçisinin gelişim sürecinin izlenmesi ve bu işkolundaki çalışma ilişkilerinin değerlendirilebilmesi yanında Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan kapitalizmle eklemleme süreci hakkında da önemli ipuçları içeriyor.

Havzanın taşkömürünün bulunuşundan günümüze uzanan tarihsel gelişimini her biri kendi içerisinde alt dönemlere ayrılan üç ana süreç olarak incelemek olası: Taşkömürünün bulunuşundan Meşrutiyete kadar uzanan 1829-1908 dönemi, 1908-1920 arasında kapsayan Meşrutiyet Hükümetleri dönemi ve 1920'den günümüze uzanan Milli Hükümet ve Cumhuriyet Hükümetleri dönemi. Bu çalışma, uzun soluklu bir çalışmanın ilk parçası olarak söz konusu ana dönemlerden ilkinin, 1829-1908 döneminin incelenmesini amaçlıyor. Osmanlı'nın kapitalizmle eklemleme serüveninin yaşandığı 1829'dan 1908'e uzanan süreç boyunca havzada başlangıçta sadece Bahriye tarafından alınan kömürün serbest piyasaya satılmaya başlanması ve büyük ölçekli sermayenin havzaya gelişi gibi önemli gelişmeler yaşanmış, geniş ölçekli üretime hazırlanan havza adım adım büyük sermayenin eline geçmiştir. 1829-1908 süreci kendi içerisinde üç alt döneme ayrılabilir: 1829'da taşkömürünün bulunmasıyla başlayan ve 1848'de havzanın üretime açılmasına dek süren keşif ve bekleme dönemi, 1848-1865 Padişah Hazinesi dönemi ve 1865-1908 Bahriye Nezareti dönemi.

1829-1848 Keşif ve Bekleme Dönemi

1829'da Bahriye'den terhis olarak Karadeniz Ereğli'nin Kestaneci Köyü'ne dönen Uzun Mehmet, kışlık ununu

*Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD.

sağlamak için buğdayını götürdüğü Köseağzı bölgesindeki değirmende sıranın kendisine gelmesini beklerken çevrede dolaşmaya başlamış ve Neyren Deresi'ndeki molozlar arasında askerlikte kendisine gösterilen ve verilen taşkömürüne benzer siyah taşlar bulmuştur. Bunları toplayarak köyüne dönmüş ve ocağa attığı taşların yandığını gözlemlemiştir. Bunun üzerine yeniden Neyren Deresi'ne giderek aramaya başlamış ve kömür damarı ile karşılaşmıştır. Bulduğu örnekleri bir çuvala dolduran Uzun Mehmet İstanbul'a giderek tersanede komutanına göstermiş ve durumu anlatmıştır. Örneklerin aranılan taşkömürü olduğunun anlaşılması üzerine durum saraya bildirilmiş, Padişah 2. Mahmut, Uzun Mehmet'e 5000 kuruş ödül vermiş ve ölene kadar 600 kuruş maaş bağlatmıştır. Uzun Mehmet, tersaneden kendisine katılacak ekip ile taşkömürünün bulunduğu yeri göstermek için Ereğli'ye dönüşü beklediği Leblebici Hanı'nda Ereğli Mütesellimi/Derebeyi İsmail Ağa'nın İstanbul'a gönderdiği adamı tarafından boşularak öldürülmüştür. Taşkömürünün ilk olarak 8 Kasım 1829'da Uzun Mehmet tarafından bulunduğu yönelik yaygın biçimde kabul edilen öykü bu şekildedir (Savaşkan, B.; 1993: 5-9, Oral, T.; 1997: 11-6, Tuncer, K.; 1998: 22-49, Oral, T.; 2001: 9).

Uzun Mehmet'in bilinen keşif öyküsü kendi iç dinamiğinde bazı rastlantısal gelişmeleri içermektedir. Ancak, Osmanlı'yı taşkömürü olarak bilinen karataşın sevdasına yönelten, böylece de Uzun Mehmet'i taşkömürünün bulunuş öyküsüne getiren ana etmen bir dizi rastlantı değil, tarihsel zorunluluktur. Sanayi Devrimi ile başlayan dönüşüm birbiri ile ilişkili üç temel mekanizma ile Osmanlı'yı taşkömürünün bulunması ve üretimine yöneltmiştir: Sanayi Devrimi sürecinde üretim ilişkileri ve kapitalist birikim modelinde yaşanan dönüşümün taşkömürüne duyulan gereksinimi arttırması, yaşanan dönüşümün gerisinde kalan ve hızla güç kaybeden Osmanlı'nın toparlanma çabaları kapsamında kapitalistleşme veya başka bir ifade ile kapitalizmle eklemlenme süreci, dönemin egemen gücü haline gelen İngiliz emperyalizminin planladığı ve dayattığı uluslararası işbölümü ile Osmanlı'ya düşen rol.

Sanayi Devrimi'nin üretim ilişkileri, birikim modelleri ve toplumsal yaşamda yarattığı dönüşüm makinelerin ve buhar gücünün kullanımını arttırmış ve üretim hacmini yükseltmiştir. Üretim hacminde yaşanan artış ise iki temel mekanizma ile taşkömürüne duyulan gereksinimi arttırıcı etki yapmıştır. Bunlardan ilki üretim artışının sürekliliğinin sağlanabilmesi için emek gücünün yanı sıra daha fazla hammadde ve enerjiye gereksinim duyulmasıdır. Makinelerin sürekli çalışmasını sağlayacak daha fazla enerji gereksinimi, başlıca enerji kaynağı olan taşkömürüne olan gereksinimi de beraberinde arttırmıştır. Üretim artışının yol açtığı diğer bir mekanizma ise artan üretimin yeni ve daha geniş pazarlara hızla ulaştırılması gereksiniminden kaynaklanmıştır. Üretimi elinde bulduran sermayenin yeni pazarlara ulaşma isteği ulaşım sektöründeki hızlı gelişmeleri tetiklemiş, demiryolu, buharlı tren ve buharlı gemi gibi unsurları ön plana çıkartarak demir-çelik

üretimine artmasına yol açmıştır. Bu gelişme, demir-çelik üretiminin ana girdilerinden olan taşkömürü üretimini hızlandırmıştır. Böylece, bir dönem İngiltere Kralı I. Edward ve Fransa Kralı IV. Henry tarafından, çıkardığı dumanın kadınların yüzlerini kirlettiği gerekçesiyle kullanımı yasaklanan taşkömürü süreç içerisinde vazgeçilemez bir gereksinim haline gelmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 3-4).

Avrupa'daki krallıklar ve aristokrasinin geleceğini tehdit eden 1789 Fransız Burjuva Devrimi sonrasında 1792'de başlayan Napolyon Savaşları, 1815'te Waterloo ovasında Napolyon'un yenilgiyle sonuçlanmış ve savaşın galibi İngiliz emperyalizmi dönemin egemen gücü haline gelmiştir (Tuncer, K.; 1998: 23-49). Kanlı hesaplaşmadan zaferle çıkan İngiltere, yeni pazarlar için yüzünü Avrupa'ya döndüğünde karşısında yüksek gümrük duvarlarının arkasında kendi sanayileşmesini İngiliz mallarının rekabetinden koruyarak kurma çabasındaki Avrupa ülkelerini ve sanayisi olmayan, üretimi zanaat aşamasını yeni yeni zorlayan, korunmasız Osmanlı'yı bulmuştur (Tuncer, K.; 1998: 23-49). Tüm iç ve dış politikasını üretimi elinde bulduran sermaye sınıfının çıkarlarına göre yönlendiren İngiltere, bir yandan savaş gücünü kullanarak endüstriyel rakiplerini sömürge pazarlarından uzak tutmuş, diğer yandan içeride uyguladığı himayeci politikaları dışarıda olası müşterilerine zorla kabul ettirdiği serbest ticaretle desteklemiştir. Böylece, dünya ticaretinin tekeli olmaya yönelen İngiltere'nin hedeflediği uluslararası işbölümü, İngiltere dışındaki ülkelerin İngiliz malları için pazar haline gelmesi, karşılığında ise hammadde ve gıda vermesidir. Amaçlanan, günümüzün merkez ve çevre kapitalist ülkelerine benzer biçimde, ortada sanayi güneşi İngiltere, çevresinde dönen ve giderek artan sayıları ile pazar oluşturan tarım üreticisi ülkelerdir. Söz konusu işbölümü kapsamında Osmanlı'ya düşen rol ise Batı'nın yükselen yıldızı kapitalizmle eklemlenme ve bir çevre ülke olarak merkeze hammadde sağlamaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu taşkömürü üretimine yönelten ana unsurlardan bir diğeri de, İmparatorluğun Sanayi Devrimi ile Avrupa'da yaşanan ekonomik gelişmenin gerisinde kalması ve hızla güç kaybetmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun baskın üretim biçimi, kuruluşundan başlayarak, özellikle tarım kesiminde, 18. yüzyılın sonuna kadar daha çok Asya üretim biçiminde kalmıştır ve İmparatorluk uzun süre makineleşmeye en çok direnen ve Sanayi Devriminin getirdiği yeni üretim tekniklerini kapalı kalan ülkelerden biri olma niteliğini korumuştur (Talas, C.; 1992: 33-42). İmparatorluğun bilgisizlik, bağınazlık, biçimsel ve katı dincilik gibi etmenlerle yeni üretim tekniklerine ve makineleşmeye ilgisiz kalışı, kapütülasyon düzeni ile yabancıların edindiği ekonomik ve hukuksal ayrıcalıkların ekonomik örgütlenme ve özçıklarların korunmasını engelleyişi, yeni üretim tekniklerine geçiş için gerekli olan sermaye ve nitelikli insangücünün yokluğu, sürekli savaşların ekonomiye getirdiği yük ve genel eğitim düzeyinin son derece yetersiz, dinsel ağırlıklı ve skolastik oluşu ekonomik çöküşte önemli rol oynamıştır (Talas, C.; 1992: 33-42). Varılan noktada Avrupa'nın kapitalist ülkeleri karşısında

gücünü yitiren Osmanlı İmparatorluğu bir yandan savaş gücünü arttırmaya, diğer yandan da yeni düzenlemeler ile ekonomik gelişmeleri yakalamaya yönelmiştir. Yeni üretim biçiminin gerektirdiği makinelerin gereksinim duyduğu enerjiye ulaşma çabası taşkömürünü Osmanlı için önemli bir gereksinim haline getirmiştir.

Taşkömürüne olan gereksinimi giderek daha fazla duyumsayan Osmanlı yönetimi başlangıçta ülke dışından, özellikle de İngiltere'den taşkömürü almaya başlamış, ancak, kömürün istenen miktarda sağlanamaması, kömür bedeli ve naklinin yüksek maliyeti ve gerileyen devlet hazinesinin gereken parayı ödemekte zorlanmasıyla birlikte taşkömürünün ülke içinde aranmasına yönelinmiştir. Bu yönde ülke genelinde Padişah emri ile taşkömürü aranmasına başlanılmış, bulanların para ile ödüllendirileceği ilan edilmiş, özellikle Bahriye askerlerine İngiltere'den alınan kömürlerden parçalar verilerek benzerlerini bulmaları halinde haber vermeleri istenmiştir.

1848 öncesine ait bazı yazışmalar bölgede kömür rezervinin ve havza sınırlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapıldığı ve küçük ölçekli üretim yapıldığını destekler niteliktedir (Zaman, E.M.; 2004: 25-6). Saray katibinin Bolu Feriki'ne yazdığı 6 Nisan 1841 tarihli yazı taşkömürü ile ilgili Osmanlı belgelerinin olasılıkla ilkidir. Yazıda, 1840 öncesinde Kozlu İskelesinin varlığı, Kozlu'da maden ocaklarının çalışmakta olduğu, Ereğli'de kömür madenlerinin bulunduğu yerlerdeki nüfuzlu kişilerin çıkarları için devlet memurlarının yetkilerini kötüye kullandıkları ve çalışanlara yönelik haksız davranışlarından söz edilmektedir. 29 Temmuz 1843 tarihli ve 3874 sayılı Sadrazamlık yazısında ise özetle şunlar söylenmektedir: "Ereğli ve Amasra'da ortaya çıkan kumpanya biçiminde belli koşullarla bazı önemli kişilere ihale edilen vapur kömürü, İstanbul'da tersane ve tophanede belirlenmiş bir fiyatla kullanıldığı gibi, rayiç fiyatla da tüccar vapurlarına satılmaktadır. Un vapurlarında yapılan denemelerde ise, İngiltere kömürlerine oranla biraz daha çabuk yanıp tükenmekle birlikte, buhar kazanına bir zarar vermediği tespit edilmiştir. Bölgedeki ocaklar işletildikçe kömürün kalitesi de kuşkusuz artacaktır. Ayrıca işler yoluna konursa külliyetli miktarda üretileceği de anlaşılmaktadır. Bu kömürün yabancı vapurlara satılması hem devlet hazinesi hem de ocakları işleten kumpanyalar için yararlı görülmektedir". Bu yazı Tanzimat'tan sonra resmi gazeteye dönüşen Takvim-i Vekai'nin 5 Kasım 1844 tarihli 276. sayısında da yayınlanmıştır. Fransız hükümeti adına ülkede gezi ve incelemeler yapan ve 16 Temmuz 1847'de Amasra'ya gelen Hommaire de Hell, Amasra-Ereğli arasında 40 kadar kömür ocağının 5 yıldır faaliyette olduğunu, kömürün 12 yıl kadar önce bu bölgede bulunduğunu, havzada İngilizler tarafından getirilen Karadağ ve Dalmaçyalı Hırvat işçilerin çalıştırıldığını, 1846'da Ereğli'de acenteler için yeni dükkanların yapıldığını, 1500 kişinin kömür havzasında, 300 kişinin de kömür nakliyatında çalıştığını yazmaktadır. 1829-1848 sürecinde sistemli ve büyük ölçekli olmamakla birlikte üretim yapıldığı gözlenmektedir. Ancak havzanın 1829'dan 1848'te ciddi anlamda üretimine başlamasına

kadar yaşadığı süreç daha çok zorunlu bir bekleyiş dönemini yansıtmaktadır. Osmanlı yönetiminin süreç boyunca içeride ve dışarıda uğraşmak zorunda kaldığı sorunlar taşkömürü üretimine yönelik isteğin geri planda kalmasına neden olmuştur.

Ancak, havzanın zorunlu bekleyiş sürecinde yaşanan bazı gelişmeler, havzanın geleceğinde yaşanacaklar için önemli ipuçları içermektedir. 1829-1848 sürecinin en dikkat çekici olgusu, Osmanlı'nın batılılaşma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan ve Tanzimat Dönemi'nin başlangıcı olan 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur. Osmanlı İmparatorluğu batılılaşma, çağdaşlaşma gibi soyut kavramlara yönelirken somutta kapitalistleşmeyi hedeflemiştir (Çavdar, T.; 1999: 18). Bu anlamda Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın kapitalizm ile eklemlenme sürecinin önemli bir adımıdır. Tanzimat Fermanı'na göre Hıristiyan ve Müslüman uyruklular yasa önünde eşit kılınmış, din farkı gözetmeksizin can ve mal hakları Padişah tarafından güvence altına alınmış, imparatorlukta yaşayan herkesin haklarının güvence altına alınması özellikle devlet memurlarını ve ticaret etkinlikleri için daha fazla özgürlüğe ve güvenceye gereksinim duyan Müslüman olmayan halkı kapsamış ve batılılaşma yönünde yeni yasalara çıkartılacağı bildirilmiştir (Kongar, E.; 1993: 68). Tanzimat, merkezi bürokrasinin padişah karşısında belli ölçülerde de olsa güvenceye kavuşması, Müslüman olmayan Osmanlı uyrukluların ticaret etkinliklerinde güvenceye kavuşması ve yabancı ülkelerin Osmanlı'nın içişlerine daha çok karışmaya başlaması şeklinde 3 önemli sonuca yol açmıştır (Kongar, E.; 1993: 68). Bu üç sonuç Osmanlı'nın kapitalizmle eklemlenmesinde belirgin rol oynamıştır. Böylece, bürokrasi kapitalistleşme çabalarında önemli rol oynama olanağına kavuşmuş, Avrupa pazarları ile bütünleşme içindeki Müslüman olmayan tüccarların güvenceye kavuşması Osmanlı'nın ekonomik olarak sömürülmesinin yolunu açmıştır. Yarattığı sorunların yanı sıra Tanzimat Fermanı ile ilgili bir olgunun daha üzerinde durulmalıdır. Büyük Reşit Paşa öncülüğünde Batı Avrupa ülkelerinin etkisiyle hazırlanan, Padişah'ın egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belge olan Tanzimat Fermanı, 1838'de İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmasını tamamlayan, Avrupa burjuvazisinin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki eylemlerini güvence altına alan bir yasal çerçevedir (Çavdar, T.; 1999: 18). Bu anlamda 1838 Ticaret Anlaşması belki de Tanzimat Fermanı'ndan daha önemli sonuçlara neden olmuştur.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra 1827'de İngiliz-Fransız-Rus kuvvetleri Navarin'de Osmanlı donanmasını yok eder, 1829'da Balkanlar'dan inen Rus ordusu Edirne'yi alarak İstanbul'a doğru ilerler, 1833'de Fransız ve İngilizlerin teşvikiyle Kütahya'yı ele geçirip İstanbul'u tehdit eden Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya karşı Rus ordusu ve donanmasının yardımı istenir, devlet Rus himayesine girer, kendi çıkarları adına telaşlanan İngiltere Rus tehlikesine karşı Mehmet Ali Paşa ve Sultan'ı destekler ve bu hizmetler karşılığında imparatorluğu açık Pazar haline getiren 1838 Ticaret Anlaşmasını elde eder (Avcıoğlu, D.; 1968: 50). Anlaşmanın belli başlı hükümleri şu şekilde özetlenebilir (Avcıoğlu, D.; 1968: 52):

- Anlaşma imparatorluğun bütününde uygulanacaktır.
- Anlaşma hükümlerinden diğer devletler yararlanabilecektir.
- Kapitülasyonlar devam edecek, anlaşmayla tanınan yeni imtiyazlar eskilerine eklenecektir.
- İngiliz tüccarlarına tanınan bütün haklar, İngiliz tüccarların ortakları ve adamları için de sağlanacaktır.
- İç ve dış ticaret amacıyla İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları ülkenin her tarafında her çeşit malı alıp satabilecektir.
- Yed-i Vahit yöntemi terk ve iptal edilecektir.
- Mal alım-satımı için tezkere istenmeyecek, tezkere isteyen vezir ve memurlar cezalandırılacak ve İngiliz tüccarların bu nedenle uğradıkları zarar tazmin edilecektir.
- İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları iç ticarete en imtiyazlı yerli tüccardan daha fazla vergi ödemeyecektir.
- İhraç mallarından, ihracın yapılacağı iskeleye kadar vergi alınmayacak, iskelede %9 vergi alınacaktır. İskeleden ihracında ayrıca %3 gümrük resmi verilecektir.
- İthalatta yalnız %3 ithal resmi ödenecek, ayrıca %2 ek vergi alınacaktır.
- İngiliz tabası ve adamları, yalnız İngiliz malları için değil, dış ülkelerden gelen her türlü malı ülkenin her yerinde serbestçe alıp satabilecek ve bunlar için %3 ithal resmi ve %2 vergi ödenecektir.
- Yabancı mallar boğazlardan serbestçe geçecek, Osmanlı limanlarında bir gemiden ötekine aktarılabilir, transit geçiş serbest olacak, bu işlemlerden ayrıca hiçbir resim alınmayacaktır.

Anlaşma öncesinde Osmanlı'da serbest ticarete önemli kayıtlar getirilmiş durumdadır. İç ticaret Osmanlı tebaasına aitti ve yabancı tüccarlar iç ticarete girip yerli tüccarlarla yarışamazlardı. Birçok malın alım-satımı bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Yed-i Vahit denen bu uygulamada üretici malını ruhsat sahibi bu kişilere satmak zorundaydı. Osmanlı'nın kapitalizmle eklenme yolculuğunda yapması gereken/beklenen, iç ticarete getirilen bu kayıtların kaldırılması ve yüksek gümrük duvarları ile de kendi iç pazarlarının kapitalist devletlerden korunmasıydı. 1838 Ticaret Anlaşması ile Osmanlı, dışarıya karşı hiçbir önlem getirmeden içerideki kayıtları kaldırmış, böylece de Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir. Örneğin, bir Osmanlı tüccarı ülkenin bir yerinden alıp diğer yerinde sattığı mallar için %12 vergi öderken, anlaşmaya göre yabancı tüccar, ortakları veya adamlarının ödeyeceği vergi %5'tir (Avcıoğlu, D.; 1968: 52). Anlaşma sonrasında Osmanlı'nın başına gelenleri yansıtan ilginç bir örnek de 1849 yılına aittir. 1849'da İstanbul'da Beşiktaş ve diğer semtlerde İngilizlere yüksek fırın ve dökümhaneler

kurdurulur, maden filizinin Marmara Denizi'ndeki adalardan çıkarılması, kömürün de Ereğli'den sağlanması planlanır ve üretime başlanır. Osmanlı'nın bu tesislerde elde ettiği demirin kilosunun maliyeti 1 kuruşun üzerindeyken, aynı dönemde İstanbul'da İngiliz ithal demirinin kilosu 0.42 kuruşa satılmaktadır (Zaman, E.M.; 2004: 28).

İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerstone'un "Capo d'Opera" (şahaser) diye selamladığı anlaşma Avrupa'nın egemen olduğu bir dönemde, kapitalist gelişmenin temel şartı olan serbest gelişme olanağını kaldırarak, üstün İngiliz ve Avrupa sanayinin yok olması ve gelişme olanaklarının yitirilmesi ile sonuçlanmıştır (Avcıoğlu, D.; 1968: 51-3). Geline nokta, 1838 Ticaret Anlaşması serbest ticaret şartlarını hazırlamış, İngiliz Büyükelçisinin perde arkasından yönettiği Tanzimat reformları Batı kapitalizminin yararına kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idari, mali vb. düzenlemeleri sağlamış ve Osmanlı'nın sömürgeleştirilmesi sonucunu vermiştir (Avcıoğlu, D.; 1968: 58).

Gerek 1838 Ticaret Anlaşması, gerekse de Tanzimat reformları Batı kapitalizminin Osmanlı'da yaslanmak istediği Rum ve Ermenilere imtiyazlı bir konum sağlamıştır. Ticarete önemli rol oynayan bu grupların imtiyazlı konumu, geleceğini dışarıya bağlı gören ve palazlanan merkezi bürokrasi ve serbest ticaret koşulları ile birlikte yeni açılan pazara girecek sermaye için cazip koşulları hazırlamış durumdadır. Yabancı sermaye için hazırlanan "dikensiz gül bahçesi"nin bir eksiği ise 1845 Polaris Nizamnamesi ile tamamlanacaktır. İhtilal girişimlerini önlemeye yönelik olarak hazırlanan Nizamname polis güçlerine işini-gücünü bırakarak işlerini durdurmak amacı taşıyan işçi ve işçi sayılan kişilerin derneklerini ve kalabalıklarını ortadan kaldırmak ve yok etmek, işi durdurmayı veya işgünlerinin ücretini arttırmayı amaçlayan işçi birleşmelerini önleme ve dağıtma görevi vermiştir (Bilir, N., Yıldız, A.N.; 1998: 14).

1848-1865 Padişah Hazinesi Dönemi

1839'da padişah olan Abdülmecit, 1848'de saray kapıcıbaşlarından Ahmet Nazif Ağa ve padişah binaları yöneticilerinden Hüsnü Efendi'yi bir heyetle birlikte kömür damarlarının bulunması için Ereğli'ye göndermiş, heyet Ereğli'den katılanlarla birlikte Uzun Mehmet'in önceden yaptığı tariflere göre aramalar yapmış, kömür damarlarını bulmuş ve bulunan damarlar ile havzanın sınırlarını belirleyen mazbata Darphane Nazırı Müşir Tahir Paşa aracılığıyla saraya sunulmuştur (Savaşkan, B.; 1993: 5-9, Zaman, E.M.; 2004: 27). Bu gelişme üzerine Abdülmecit 1848 tarihli bir ferman ile Ereğli kömür madenlerinin ve arazinin kendi vakıf mülklerine devredilmesini emretmiş, daha sonra da Mekke Kütüphanesi ile bazı hayır işlerine ve bazı kimselere verilmek üzere Evkaf Hazinesi'ne senelik 30000 kuruş "Devlet Hakkı Resmi" verilmesi karşılığında madenlerin Hazine-i Hassa (Padişah Hazinesi) tarafından işletilmesine karar vermiştir (Savaşkan, B.; 1993: 5-9, Oral,

T.; 1997: 11-6, Tuncer, K.; 1998: 22-49, Zaman, E.M.; 2004: 28). Böylece Uzun Mehmet'in taşkömürünü buluşundan 19 yıl sonra Osmanlı yönetimi havzada üretime başlamış ve izleyen 17 yıl boyunca mülkiyeti vakfa ait olan havzada yönetim Padişah Hazinesi'ne bağlı olmuştur. Çıkarılan kömürü satın alma tekeli ise Bahriye İdaresi'ne aittir.

Havzanın 17 yıl boyunca yönetimini üstlenen hazine zaman zaman üretimi emaneten idare ile kendisi üstlenmiş, zaman zaman da havzayı kiralama yoluna gitmiştir. Bu anlamda 1848-1865 süreci kendi içerisinde 7 alt dönemi içermektedir. Padişah Hazinesi havzanın işletmesini ilk olarak 1848 yılında, yıllık 300 altın (30000 kuruş) kira bedeli karşılığında Kömür Kumpanyası'na (bazı kaynaklarda şirketin ismi Galatalı İngiliz Kumpanyası olarak da geçmektedir) vermiştir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Hazine de denetleme işleriyle uğraşmak üzere Ereğli'de bir Havza Müdürlüğü kurmuş, müdürlük için Hocalar Divanı'ndan Halil Kadri Efendi'yi atamış, maden iskelelerine katip görevlendirmiş ve ocaklarda birer kolcu bulundurmuştur (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Kumpanya gerekli ve deneyimli emek gücünü çevre köylerden bulmakta zorlanmış, özellikle Karadağ, Hırvatistan, Arnavutluk gibi bölgelerden deneyimli işgücü ve usta sağlamaya yönelmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4, Çatma, E.; 1998: 68-113). Kömür üretimi son derece ilkel yöntemlere dayanan Kumpanya, genellikle yüzeyde olan kömürleri hafriyatla veya taşocağı şeklinde işletmelerle almış, yıllık ortalama üretim ise 40000-50000 ton düzeyinde gerçekleşmiştir (Çatma, E.; 1998: 68-113). İşletmecilik kömür damarı içinde sürülen yollarla yapılmış, kömürün baca ağzına taşınması küfe veya galerilere döşenen tahta ray ve tahta arabalarla sağlanmış, harmana ve yüklemeye iskelelerine ise hayvan sırtında taşınmıştır (Zaman, E.M.; 2004: 28). Kömür üretiminin istenilen düzeye ulaşmaması sonucu Padişah Hazinesi havzayı Kumpanya'dan geri almıştır.

Bu noktada, havzanın gelişim sürecine kısa bir ara verip Kömür Kumpanyası ile ilgili birkaç bilgiye göz atmak yararlı olacaktır. Kömür Kumpanyası, İstanbul'da yahudi ve ermeni bazı Galata sarraflarının ortaklığıyla kurulmuştur (Savaşkan, B.; 1993: 11-4, Çatma, E.; 1998: 68-113). Galata sarraflarının önemli bir özelliği, padişahın özel izniyle "bankerlik" yapmalarıdır. Saraya borç veren, sarayın borçlarını daha yüksek faizle satın alan bu sarraflar devletin borç talepleri kendi boyutlarını aştığında özellikle İngiliz sermayesi ile ilişkiye geçmekte ve İngiliz sermayesi ile Osmanlı arasındaki borç ilişkileri içerisinde sarayın pek çok ekonomik kaynağının gelirlerini toplamakta ve imtiyazlar elde etmektedirler (Zaman, E.M.; 2004: 28). Havza yönetimini eline geçiren Kömür Kumpanyası'nın ilgi çekici bir diğer özelliği de, aynı zamanda İngiltere'den kömür getirip Tophane, Tersane ve diğer kuruluşlara yüksek fiyatla satarak önemli karlar elde ediyor oluşudur (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Görünen o ki, İngiltere'den aldığı kömürün bedelini karşılamakta güçlük çeken ve kendi topraklarında üretime yönelen Osmanlı "ilginç bir rastlantıyla" kendi topraklarındaki üretim işini İngiltere'den kömür getiren aracı şirkete bırakmıştır.

1849'da havzanın yönetimini geri alan Padişah Hazinesi, daha önceden Ereğli'de kurulan Havza Müdürlüğü'ne görevlendirilen Halil Kadri Efendi'yi Ereğli Kazası Kaymakamı ve Maden Müdürü ünvanı ile görevlendirmiş, saray binaları mühendislerinden Enis Efendi de Kozlu ocaklarının başına getirilmiş ve havzada emaneten idare başlamıştır (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Kırım savaşı'na kadar sürecek bu dönemde yaşanan bir başka gelişme de ilgi çekicidir. Padişah Hazinesi 1851'de, İngiltere'den, John ve George Berkeley isimli iki maden mühendisi kardeşi ve 9 maden başçavuşunu teknik eleman olarak sözleşme ile havzaya getirmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4, Çatma, E.; 1998: 68-113). Kozlu bölgesini merkez olarak belirleyen bu mühendisler Kömür Kumpanyası'nın çalıştırmadığı ocakları yeniden faaliyete geçirmiş ve yeni ocaklar açmışlar, ayrıca, İngiltere'den getirdikleri demiryolu malzemeleri ve vagonlarla havzada ilk kez Kozlu'da İncirharmanı'na, Zonguldak'ta ikinci makasa kadar dekoval demiryolu, iskelelerde yüklemeye olukları yapmışlar, böylece kömür sevkiyatını hızlandırmışlardır (Savaşkan, B.; 1993: 11-4, Çatma, E.; 1998: 68-113). İngiliz teknik ekibin demiryolu'na öncelik vererek ocaktan çıkartılacak kömürün yüklemeye noktalarına getirilişini hızlandırmaları iki yönden ilgi çekici gözükmektedir. Bunlardan ilki, hammaddenin üretim/kullanım noktasına hızla ulaştırılması yönteminin Sanayi Devrimi İngiltere'si ile benzerliğidir. İkinci ilgi çekici özellik ise Kırım Savaşı süresince Karadeniz'deki İngiliz ve Fransız savaş gemilerine kömür sağlayacak havzanın, savaştan kısa bir süre önce önemli bir hazırlığı böylece tamamlanmış olmasıdır. Bu noktada, Berkeley'ler ve diğer İngilizlerle ilgili iki bilgiye de göz atalım: Osmanlı tarafından teknik eleman olarak havzaya getirilen Berkeley'ler Ereğli Limanı'na havzadan gönderilen kömürden komisyon almaktadır ve savaşın bitmesinin ardından havzadan ayrılacaklardır (Çatma E.; 1998: 68-113).

1853'te başlayan Kırım savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış ve 1854'te imzalanan bir anlaşma ile havzanın yönetimi İngiltere Hükümeti'ne bırakılmıştır. Anlaşmaya göre, savaş devam ettiği sürece havza İngiltere Hükümeti tarafından yönetilecek, 1851'de İngiltere'den getirilen teknik ekip İngiltere Hükümeti emrine verilecek ve havzadan çıkartılan kömür Karadeniz'de bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarının gereksinimine verilecektir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Görünen tablo aslında çok açıktır. Hızla gelişen kapitalizmin merkez ülkeleri, egemenlik kavgalarında gereksinim duydukları savaş enerjilerini, kapitalizmle eklemlenme çabasındaki bir perifer ülkenin, Osmanlı'nın topraklarından sağlayacaklardır. Savaş süresince anlaşma hükümlerine aynen uyulmuş, çıkarılan kömürün İngiliz ve Fransız donanmalarına verilmesiyle görevli Fransız subayı savaş sonuna kadar Kozlu'da kalmış, savaşın bitmesiyle birlikte İngiltere Hükümeti'nin görevlileri ve Padişah Hazinesi'nce getirilen İngiliz teknik ekip havzadan ayrılmıştır (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Havzanın bu işleme döneminde üretim tesisleri döneminin ileri teknolojileri ile donatılmış, maden direği kullanma sistemi geliştirilmiş, ocak içlerine ve ocaklardan yüklemeye yerlerine

kadar dekovil hatları döşenmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Dönemin bir diğer önemli özelliği de 1854'de ilk kez asker işçilerin üretimde kullanılmasıdır (Çatma, E.; 1998: 68-113).

1854 yılı Mart ayı sonlarında İngiliz Hükümeti tarafından, savaş gemilerinde kullanılacak kömürün kalitesini araştırıp raporlamak üzere görevlendirilerek bölgeye gönderilen Amiral Spratt'ın raporunda yazdıkları da döneme yönelik önemli ve ilgi çekici bilgiler aktarmaktadır (Çatma E.; 1998: 68-113). Spratt'ın raporunda belirttiği bazı bilgiler şöyle: "benim idaremden 27 mart akşamı Kraliyet gemisi Spitfire ile İstanbul'dan ayrılarak, Ereğli'ye ertesi gün sabahı geçip doğuya devam edildi. Öğleye doğru Kozlu Körfezi'nin yarım mil açığına demir attım... Son üç yıldan beri bölgenin idarecisi olan Mr. Berkeley hemen yanıma geldi. Yanında Türk, Sılav ve Macar işçilerin madende formenliğini yapan dört İngiliz vardı. Mr. Berkeley'in başarılı İngiliz Kolonisi'nde, bu bölgede sonbahar aylarında görülen yüksek ateş (aynı zamanda Asia Minor'de de olduğu gibi) birkaç kişinin ölümüne ve bazılarının da geri dönmelerine neden olmuştur... 1838 veya 1840'larda kömür yataklarının varlığı dikkat çektiyse de, ziyaretimden 4-5 yıl kadar önce Hırvatlar kıyının yanındaki gelişmiş ve kolay çıkartılabilen damarları işletirken, Türk Hükümeti tarafından bu kömür yatakları sistemli olarak işletilmiyordu... Çevrede kömür bulunan yerleri görmek arzusuyla 30 Mart sabahı Mr. Berkeley ile Kozlu-Ereğli arasındaki bölgeye hareket ettik. Yolculuğumuzun başlaması biraz gecikti, çünkü madenlerden birinde gaz patlaması (madencilerin sabahleyin madene ilk girişlerinden sonra) iki yerli madenci yaralamıştı. Bir tanesinin boynu ve yüzü yanmıştı. Mr. Berkeley'in burada çalıştığı süre içinde karşılaştığı ikinci olaymış." Amiral Spratt'ın 1854'te verdiği bilgiler havzaya yönelik önemli ipuçları içeriyor. Eski ismi sazlık ve bataklık anlamında Zongalık olan bölgede sıtma kol geziyor; 1851-1854 arasında en azından 2 grizu kazası yaşanmış; ölen işçilerden söz edilmese bile yaralanan işçiler var; kolay çalıştırılan kömür damarları yabancılarca işletiliyor; Osmanlı'nın sistemli bir işletimi gözüküyor; Osmanlı'nın 1829'da bulup 1848'de işletmeye başladığı taşkömürünün varlığı İngiltere'nin 1838 veya 1840'larda dikkatini çekmiş; Osmanlı'nın İngiltere'den "teknik eleman" olarak getirdiği Berkeley İngilizlerin gözünde bölgenin idarecisi konumunda; Osmanlı'nın kendi topraklarında geleceği için umut bağladığı havza İngiltere'nin gözünde "başarılı bir İngiliz kolonisi"nden ibaret.

Kırım Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte 1856'da havzanın yönetimi yeniden padişah Hazinesi'ne geçmiş ve yeniden emaneten idareye yönelinmiştir. Elde edilen kömür büyük oranda Tersane, Tophane ve Darphane'ye gönderilmekte, ayrıca İdare-i Mahsusa da gemilerinde havza kömürünü kullanmaktadır. 1859'a kadar süren emaneten idare dönemi sorunlarla geçmiştir. Devlet havzadan aldığı kömürün parasını ödemekte zorlanmış, madenleri işletenler işçilere ücret ödeyemez hale gelmiş, ücretlerini alamayan işçilerden çalışma yerlerini terk

edenler olması kömür üretimini olumsuz etkilemiş, devlet borçlarını ödeyebilmek için kazalardan ve kariyelerden alacağı vergi ve aşarı arttırarak gelir sağlamaya yönelmiş ve halk giderek yoksullaşmıştır (Savaşkan, B.; 1993: 11-4, Çatma, E.; 1998: 68-14). Sonuçta devlet kurumlarının kömür gereksinimi karşılanamamaya başlamıştır.

Yaşanan karmaşıklık ve gerilemeye son vermek düşüncesiyle 1859'da (bazı kaynaklarda 1858) Padişah Hazinesi Nazırı Ahmet Muhtar Paşa ile Zafiropulos arasında imzalanan bir anlaşma ile havzanın idaresi Zafiropulos'a bırakılmıştır. Zafiropulos yerli bir rumdur ve imzalanan anlaşma ilginç hükümler içermektedir. Anlaşmaya göre, 1849'da Ereğli Kaymakamı ve Maden Müdürü olarak görevlendirilen Halil Kadri Efendi Ereğli Maden Bakanı, Zafiropulos ise Ereğli Maden Müdürü olacak, madenlerin idaresi için gereken parayı Zafiropulos sağlayacak, kömürü tertip olunan yerlere Zafiropulos sevk edecek, kömürü çıkartanlardan kantarı 3.5 kuruşa alıp devlete 4 kuruşa satacak ve koyduğu sermaye için de %6 faiz alacaktır. Ayrıca Padişah Hazinesi memurlarından hiçbirisi kömürün tesellüm ve sevkine karışmayacak, bu işler Zafiropulos'un adamı Tinkiroğlu Hoca Pozant tarafından yönetilecektir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Bu ilginç anlaşma ile havzanın yönetimini alan Zafiropulos havzanın gelişimine katkı yapmamış, Kozlu ve Zonguldak'taki bazı ocaklar Zafiropulos'un emriyle kapatılmış, kömür üretimi azalmıştır.

Yaşanan olumsuzluklar sonucunda havzayı Zafiropulos'tan geri alan Padişah Hazinesi, havza yönetimini 1860'ta İngilizler'in kurduğu bir Kömür Kumpanyası'na vermiştir. Ancak, bu şirket de çıkarlarını havzadan olası olduğunca az kömür çıkartılmasında bulmuş ve sonuçta Tersane ve Tophane kömürsüz kalmıştır (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). İngiliz kömür şirketi yönetiminde geçen bir yılda üretilen kömür miktarı 35000 tondur (Savaşkan, B.; 1993: 11-4). Bu arada, 1861'de ilgi çekici bir olay yaşanmıştır. Maliye Nezareti, kömür şirketinin yeterince kömür çıkartmadığını, bu nedenle yabancı ülkelerden kömür alımı gerektiği ve devlet hazinesinin buna dayanacak gücü kalmadığını belirterek, saraya Ereğli Havzası'nın Maliye Nezareti tarafından işletilmesi için izin verilmesini teklif etmiştir. Bu teklif karşısında saray Maliye Nezareti'ne, kömür şirketinin anlaşmasının iptal edilmesine ancak havzanın Padişah Hazinesi tarafından emaneten idaresine dair "Padişah Emri" çıkmış olduğunu bildirmiştir. 1861 tarihli Padişah Emri ile de havza üçüncü kez Padişah Hazinesi'nin emaneten idaresine girmiştir. 1865'e kadar sürecek bu dönemde de havzadan istenilen miktarda kömür sağlanamamış, yıllık üretim 35000-40000 ton arasında seyretmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 11-4).

Kömür üretiminin Padişah Hazinesi tarafından yönetildiği ve üretilen kömürü satın alma tekelinin devlet elinde bulunduğu 1848-1865 sürecini kapsayan 17 yıllık dönemde 7 kez yönetimi el değiştiren havza deneme tahtası olmaktan kurtulamamış ve yıllık kömür üretimi de hiçbir zaman 50000 tonu aşmamıştır. 1848-1865 Padişah

Hazinesi döneminde kömürün devlet tarafından belirlenen fiyatı ton başına 73 kuruş, işçi ücreti ise 2.5-3 kuruştur, yöre halkı yabancılardan kontrolünde son derece ağır şartlarda insan ve hayvan gücüyle kömür çıkartmış ve sırtında küfelerle gemilere taşımış, uyduruk barakalarda sağlıksız koşullarda yaşamış, özellikle Kırım Savaşı sırasında hastalık ve ölümler daha da yaygınlaşmış, hiçbir sosyal hakkı olmadan yoksulluk, sefalet ve hastalık içinde çalışan işçilere ücretleri çoğu zaman para yerine yiyecek ve giyecek olarak ödenmiştir (Oral, T.; 1997: 13-7). Ticari sermayenin artması ve meta üretiminin yaygınlaşması ile birlikte Osmanlı topraklarında inşa edilen depo, demiryolu ve limanlarla birlikte usul usul gelişen kapitalist ilişkiler ve üretici güçler, havzanın da tarihsel seyrini belirlemeye başlamıştır (Çatma, E.; 1997: 19). Genellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk grevin Şubat 1872'de İstanbul'daki Beyoğlu Telgrafhane işçilerinin üç aylık ücret alacaklarının ödenmesi isteğiyle başlattıkları grev olduğu, havzadaki ilk grevin ise 1908'de yaşandığının bildirilmesine karşın, Karakışla 1863'te Zonguldak kömür madenlerindeki işçilerin grev yaptıklarını belirtmektedir (Karakışla, Y.S.; 1998: 29-30).

Havzada Padişah Hazinesi yönetiminin yaşandığı 1848-1865 dönemi, 1838 Serbest Ticaret Anlaşması ile oluşan, 1839 Tanzimat Fermanı ile sağlanılan açık pazar ortamına Batı sermayesinin mallarının akmaya başladığı, 1845 Polis Nizamnamesi ile sermaye için "dikensiz bir gül bahçesi"nin yaratıldığı ve mal akışını Avrupa sermayesinin akışının izlediği süreçle eş zamanlıdır. Bu dönemde gelen Avrupa sermayesi Galata bankerlerine özenerek devlete borç vermek için yarışmış ve "borçlanma dönemi" başlamıştır. Başlangıçta yaşanan çekincelere karşın ilk borç anlaşması 1850 yılında Reşit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında imzalanmış, Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması sonrasında anlaşma iptal edilmiş ve bu yüzden 2200000 Frank tazminat ödenmiş, ancak 1854'ten itibaren borçlanma dönemi yeniden ivme kazanmıştır (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). 1875 yılına dek sürecek borçlanma çılgınlığı sermayedarlar ve araçlar için son derece karlı olmuştur. Borçların ortalama ihraç fiyatı %58 olmuş, %6-7'lik komisyonla birlikte her 100 liralık borçlanma karşılığında Osmanlı'nın eline yaklaşık 50 lira geçmiştir (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). İmparatorluğun başına tefecilerin eline düşen herkesin başına gelenler gelmiş, 1854'ten 1875'e kadar 21 yıl içinde 14 dış borçlanma anlaşması imzalanmış, giderek büyüyen borçlanmalar imparatorluğun siyasal bağımsızlığını yitirmesine ve yabancı sermaye karşısında kölece bağımlılık içine düşmesine yol açmıştır (Noviçev, A.D.; 1979: 82-4). Hızlı borçlanma çılgınlığının yaşandığı süreçte Galata'nın Baltacı, Hıristaki Zografas, Mısırlıoğlu Bogos, Zarifi, Kamanto gibi ünlü bankerleri de döneme ayak uydurmakta gecikmemiş, çeşitli bankalar ve yabancı sermayedarlarla birlikte ortaklıklar kurmuşlardır (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). Bunlardan biri de 1864'te devlete, illere ve belediyelere borç muamelelerinde bulunmak üzere, Baltacı, Hıristaki Zografas, Mısırlıoğlu Bogos, Rally, Kamanto ve Kumpanyası, Zarifi, Zafiropulos, Alberti ve Kumpanyası, Sulzbach, Fruling et Groschen, Stern

Kardeşler ve Bischoffsheim et Goldsmith ortaklığıyla kurulan Şirket-i Umumiye-i Osmaniye'dir (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). Şirketin ortaklarından ikisi özellikle ilgi çekicidir. Ortaklardan Zafiropulos 1859'da havza idaresini özel bir anlaşma ile almış, Ereğli Maden Müdürü olarak görev yapmıştır. Ortaklardan Rally ise 1865'te başlayan Bahriye Nezareti döneminde yürürlüğe girecek ocak sınırlarının belirlenmesi uygulamalarında 1200 m. yarıçaplı ocak sınırı ruhsatı alan ikinci kişi olacaktır.

İleride Duyunu Umumiye gibi sonuçları ortaya çıkaracak borçlanma eğiliminin yanı sıra havzada Padişah Hazinesi yönetiminin yaşandığı süreçle eş zamanlı ilgi çekici gelişmelerden biri de Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve ağırlık kazanmasıdır. "Büyük sarraf kasası" olarak adlandırılan Osmanlı Bankası 1856'da Londra'da İngiliz bankerler tarafından kurulmuş ve 1863'te Fransız sermayesinin de katılımıyla güçlenmiştir (Avcıoğlu, D.; 1968: 67-8). Fuat Paşa 1862'de bankaya başvurarak borçlanma talebinde bulunmuş, karşılığında "banknot çıkartma hakkına sahip banka imtiyazı" verilmesini teklif etmiş, anlaşmanın yapılmasıyla birlikte banka 30 yıllık bir imtiyaz elde etmiş ve devlet para basma hakkını yitirmiştir (Avcıoğlu, D.; 1968: 67-8). Bankanın bundan sonra izlediği yol daha da ilgi çekicidir. Piyasaya yeterli ölçüde banknot çıkartmaktan kaçınarak nakit para gereksinimini yükselten banka, devleti sürekli mali sıkıntıda tutarak kısa vadeli borçlanmalara zorlamış, başlangıçta sadece devletle olan muamelelerle yetinirken giderek ticari faaliyetler ve yatırımlara yönelmiş, Duyunu Umumiye Meclisinde temsil edilmiş, Alman ve Avusturya bankalarıyla birlikte tütün rejisini kurmuş, Şam-Hama, İzmir-Kasaba ve Selanik-İstanbul gibi önemli demiryollarının kontrolünü eline geçirmiş, İstanbul ve Beyrut Limanları ile İstanbul su, tramvay ve elektiriği bankaya bağlı şirketlerin kontrolüne geçmiş, Ereğli kömür madenlerinin işletilmesi bankanın desteğiyle bir Fransız şirketine verilmiştir (Avcıoğlu, D.; 1968: 67-8).

1865-1908 Bahriye Nezareti Dönemi

Havzadan yeterince kömür çıkartılamaması ve hazinedeki sıkıntılara bağlı olarak yabancı ülkelere kömür alımının azalması ile Donanma, Tersane, Tophane ve Darphane fabrikalarının kömürsüz kalmasının yarattığı sıkışıklıklar üzerine Kaptanı Derya (Deniz Kuvvetleri Komutanı) Ahmet Vesil Paşa padişahın huzuruna çıkarak "büyük bir cesaret" ile Ereğli Havzası'nın Bahriye Nezareti yönetimine verilmesini istedi ve 1864'te çıkartılan Padişah Emri ile havza yönetimi Bahriye Nezareti'ne devredildi (Savaşkan, B.; 1993: 15-7). Söz konusu dönemi oluşturan 1865-1908 süreci iki ana alt döneme ayrılabilir: 1865-1882 Bahriye Nezaretinin emneten idare dönemi ve bir miktar kömürün piyasada satışına izin verilen ve kömür şirketlerinin havzada çalışmaya başladığı 1882-1908 dönemi.

Ereğli kömür havzası yönetimini alan Bahriye Nezareti, Miriliva/Tuğamiral Dilaver Paşa'yı padişah emriyle "Ereğli Livası Kaymakamı ve Maadin Hümayun Nazırı" olarak görevlendirmiş, Dilaver Paşa havzanın merkezi olarak

Ereğli'yi belirlemiş ve burada Maadin Nezareti'ni kurmuş, Kozlu'da ocakların işletilmesiyle görevli bir komisyon oluşturmuş, ocak bölgelerinde Bahriye memurları görevlendirmiş ve bu yöneticilerin emrine Bahriye askerleri vererek havzada askeri bir yönetim şekli yapılandırmıştır (**Savaşkan, B.; 1993: 15-7**). Dilaver Paşa'nın yöneticilik yaptığı dönemde memur ve yöneticilerin derece ve yetkileri, kömür üreten madencilerin görev ve hakları belirlenmiş, maden aranması, çalıştırılması ve ruhsatlandırılması düzenlenmiş, rasgele ocak açılması ve ruhsatsız üretim önlenmiş, ocak sınırları belirlenmiş, ocaklara numara, çalışılan kömür damarlarına isim verilmiştir. Dönem boyunca havzada yeniden demiryolları ve dekovil hatları döşenmiş, gerekli ocak ağızlarından varageller, iskeleler ve yükleme olukları yapılarak yükleme ve taşıma işleri kolaylaştırılmış, madenler için gerekli olan maden direklerinin nasıl sağlanacağı belirlenmiş ve özellikle Ereğli Livası ormanları maden direği üretimine ayrılmıştır (**Savaşkan, B.; 1993: 15-7**).

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan işçileri korumaya yönelik ilk düzenleme, 1834 yılında, Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bir süre işgal ettiği Çukurova bölgesindeki tarım işçileri için getirdiği, işçilere haftada 1.5 gün tatil verilmesi ve bu sürenin yarım günü için ücret ödenmesini içeren kurallardır (**Koç, Y.; 2003: 38**). İmparatorluğun işgücünün ağırlıklı olarak tarım alanında bulunması ve sanayinin gelişmemişliği, ekonomik girdi olarak madenlerin ön plana çıkmasına neden olmuş ve madencilik alanına yönelik, yer yer iş sağlığı hükümleri içeren düzenlemeler yapılmıştır (**Bilir, N., Yıldız, A.N.; 1998: 14**). Bu anlamda 1867 tarihli Ereğli Madeni Hümayun Teamülnamesi ve 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi dönemin önemli iki olgusudur. Havzada idari, hukuki, teknik ve sosyal düzenlemeler yapan, 8 kısım ve 100 sayfadan oluşan ve "Dilaver Paşa Nizamnamesi" olarak bilinen Ereğli Madeni Hümayun Teamülnamesi, padişah onayına sunulmadığı için gerçekte de "teamülname" niteliğindedir ve işçilere bazı haklar vererek üretimi artırmayı amaçlamaktadır. Teamülname 13 yaşından küçük ve 50 yaşından büyüklerin madende çalışmasını yasaklarken Ereğli Livasına bağlı 14 köy halkından hasta ve sakat olmayan 13-50 yaş erkekler 12'şer gün süreyle maden ocaklarında "çalışma yükümlülüğü" getirmekte, günlük iş süresini 24 saatte iki posta olmak üzere 10 saat ile sınırlamakta, bu köyler halkı dışındakilere madende çalışma hakkını yasaklamakta, işçilerin geceleri dışarıda kalmaması için işçi koşulları yapılmasını, çalışanlara bayram günlerinde izin verilmesini, ücretlerin geciktirilmemesini ve imtiyazlı alacaklardan sayılmasını, işine son verilecek işçiye önceden haber verilmesini, işçilerin özel işlerde çalıştırılmamasını, hastalanan işçiyi muayene ve tedavi ettirmek için işverenin işyerinde doktor bulundurmasını hükme bağlamaktadır (**Savaşkan, B.; 1993: 15-7, Bilir, N., Yıldız A.N.; 1998: 15**). Bu düzenlemeye göre kazmacı ve kürekçiler ilk dört saatte kömürü hazır ederek, dışarıya iki saatliğine dinlenmeye çıkar, sonra tekrar ocağa inerlerdi (**Oral, T.; 1997: 14**). Ancak, nizamnamedeki hükümlere karşın, sermayedarlar, çalışma süresini çoğu zaman günlük 16

saate çıkarttıkları gibi, 9 yaşındaki çocukları da çalıştırmışlardır (**Tuncer, K.; 1998: 31**). 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi çalışma mükellefiyetini kaldırmış, işçilerin "ücret-i layık ve kendi rızası ile" çalıştırılmasını, maden mühendislerinin tehlikeleri işverene bildirmesi ve önlem almasını, kaza olduğunda işverenin hükümete haber vermesini, kaza durumunda bütün masraflar ve maden işçisi ile ailesine verilecek mahkemelerce belirlenen tazminatın maden sahipleri tarafından ödenmesini, kaza kötü yönetimden kaynaklıysa maden sahibinden 5-20 altın ceza alınmasını, madenlerde bir eczane ve diplomalı bir hekim bulundurulmasını hükme bağlamaktadır (**Bilir, N., Yıldız, A.N.; 1998: 15**). Bu noktada her iki düzenleme için de geçerli olan bir olgunun anımsanması yararlı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde işçiyi koruyucu yaygın ve önemli düzenlemeler yapılmamış, yapılanlar da işçilerin bu doğrultudaki örgütlü mücadeleleri ve eylemlerinin sonucu olmaktan çok, ücretli işgücü yetersizliği koşullarında üretimin sürekliliğini sağlamaya yönelik olarak gerçekleşmiştir (**Koç, Y.; 2003: 40**).

Bahriye Nezareti yönetiminin devam ettiği dönemde, Padişah Hazinesi döneminde ocaklarda çalıştırılmak için gelen Hırvat ve Karadağ'lı işçiler ile bunların yanında çalışarak kömür üretiminde deneyim kazanan bazı yerli işçiler Maden Nezareti'ne başvurarak, kendileri işçi çalıştırarak götürü usulüyle maden işletmek istediklerini belirtmiş ve ruhsat verilmesini istemişler, böyle bir uygulamanın "iki tarafından da yararına" olduğuna karar verilerek telif uygun bulunmuş, bazı şartlarla ocakların işletimi talepte bulunanlara açılmış ve bu yolla ocak işletenlere de "madenci" ünvanı verilmiştir. Böylece, havzanın her yanında yayılmış bulunan kömür damarlarını/mostraları bulan ve kömür numunesini Fen Komisyonu'na getiren herkese, numunenin uygun bulunması ve söz konusu damarda başkasının üretim hakkı olmaması durumunda, kömür çıkartabilmesi için ruhsat verilmiştir (**Savaşkan, B.; 1993: 18-20**). Ancak, verilen ruhsatlar, Padişah Hazinesi döneminde olduğu gibi madencilere yalnızca "üretim hakkı" tanımaktaydı. Bu şekilde ruhsat alan madencilerin kömür üretiminde gereksinim duyduğu maden direği, demiryolu rayı, araba ve diğer araç-gereç Bahriye İdaresi tarafından verilmiş ve bunların bedeli uygun bir fiyatla madencinin üretmek İdareye teslim ettiği kömürün bedelinden kesilmiştir. Kömürün çıkartılması ve diğer işlerde kullanılan işçiler de, her maden ocağı için belirlenen köylerde yaşayanlardan Maden İdaresi tarafından getirilip ocağa teslim edilmiş ve işçilerin ücretleri madenci tarafından ödenmiştir. Bu uygulamaya Bahriye Nezareti döneminde ocakların emaneten işletilmesinde kullanılan önemli bir yöntem olmuştur. Ocak işletmesinde kullanılan diğer bir yöntem de Miri Ocaklarıdır. Bu ocaklarda doğrudan Maden İdaresi tarafından işçi istihdam edilmiş ve ocağın tüm masrafları idareden karşılanmıştır. Ancak, gerek madenciler gerekse de Miri Ocakları tarafından üretilen kömürün tümü belirli bir fiyattan Bahriye İdaresince teslim alınarak gerek duyulan yerlere sevk edilmiş, üretilen kömür serbest piyasaya verilmemiş ve satılmamıştır.

Havzanın hemen her yanındaki damarlardan kömür çıkartıldığını ve bazı durumlarda anlaşmazlıklar oluştuğunu gözlemleyen Bahriye İdaresi, havza teamülnamesine uygun biçimde, şartlar ve kayıtlar geliştirerek ocak sınırlarının belirlenmesine yönelmiştir. Ocak sınırları başlangıçta 250 m., daha sonraları 450 m. yarı çaplı daire olarak belirlenmiş, kuyu kazılarak açılan ocak sınırlarının ise 1200 m. yarı çaplı daire olmasına karar verilmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 18-20). 1200 m. yarı çaplı sınır Bahriye İdaresi tarafından ilk olarak Gürcü Pano'ya, bundan sonra da İncirharmanı bölgesinde Rally'ye verilmiştir. Benzer bir diğer uygulama da Fen Komisyonu tarafından ocakların numaralandırılması ve işlenen damarlara damarı bulan veya işletenin isminin verilmesidir. Havzadaki ocakların önemli bir kısmı Osmanlı tabiyetindeki türk olmayan madenciler tarafından işletildiği için damarlara genellikle yabancıların isimleri verilmiştir. Bu dönemde Agop, Papaz, Milopera, Lukiçe, Hacı Petro, Rabot, Leon, Neomi, Hacı Memiş, Kürt Şerif gibi damar isimleri gözlenmektedir (Savaşkan, B.; 1993: 18-20). Ocakların numaralandırılmasına Kozlu'da Kılıç Deresindeki ocaklardan başlanmış, 33'e kadar Kozlu'daki ocaklar numaralandırıldıktan sonra sırayla Zonguldak, Kilimli, Gelik, Ereğli ve Amasra bölgelerinde bulunan toplam 188 ocak numaralandırılmış, bundan sonra herhangi bir sıra izlenmeden hangi bölgeye yeni ocak açıldıysa oraya numara verilmiş, bu yöntemle verilen son ocak numarası da 399 olmuştur (Savaşkan, B.; 1993: 18-20).

Padişah Hazinesi döneminde olduğu gibi Bahriye İdaresi döneminde de önemli sorunlardan biri parasızlıktır. Üretilen kömürün tümü Bahriye tarafından teslim alınarak sevk edilmiş, ancak kömür verilen yerlerden tam ve zamanında para alınamamış, tahsilat oranları genellikle %10-20'lerde gerçekleşmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 18-20). Bu arada, 1877 Rus Savaşı sonrasında Osmanlı donanması zarar görmüş, Tershane, Tophane ve diğer fabrikalarda üretim azalmış, devlet hazinesinde yaşanan sıkıntıyla birlikte madencilerin alacaklarının ödenmesinde önemli zorluklar yaşanmıştır. Savaş sonrası bazı alacaklara karşılık olarak çoğunluğu Hırvat ve Karadağ'lı olan madencilere çevre köylerin vergi ve aşarı verilmeye başlamış, bunlar da tahsilat için köylüye ağır baskılar yapmışlardır (Savaşkan, B.; 1993: 18-20). Alacaklarının düzenli ve tam ödenememesi karşısında pek çok madenci, ocakların çökmemesi ve yıkılmaması için ellerindeki tüm mal varlığını ocaklardaki çalışmanın devamı için harcamış, ancak sorunun devam etmesiyle birlikte ocaklarını terk etmek zorunda kalmışlar, terk edilen ocaklar da Dilaver Paşa Nizamnamesi gereği devlete intikal etmiştir. Bu intikaller daha çok Türk madencileri etkilemiş, aralarındaki dayanışma nedeniyle Türk olmayan madenciler mülkiyetlerini korumaya devam etmişlerdir.

Yaşanan ekonomik sıkıntılara karşın ocaklarını kurtarmayı başaran madencilerin ürettiği kömürün büyük bir kısmı uzun bir süre boyunca Bahriye İdaresi tarafından teslim alınamamış ve havzadaki kömür stoklarında büyük miktarda artış olmuş, buna karşılık halkın kullanımı için

satın alınan ithal kömür miktarı da artmıştır. Yaşanan zor durum ve birbirini izleyen iflaslar karşısında madenciler, Bahriye Nezareti'ne başvurarak ürettikleri kömürün bir kısmının halkın gereksinimini karşılamak amacıyla serbest satışına izin verilmesini istemişler, Nezaret isteği uygun bularak padişaha iletmış ve 1882 yılında çıkartılan bir Padişah Emri ile, madencilere, ürettikleri kömürün %60'ını Bahriye İdaresi'ne satmak şartıyla, geri kalan %40'ını satılan her ton kömür için Maden İdaresi'ne belli oranda Hisse-i Temettü (kazanç payı) ödenerek istenilen yere serbestçe satılmasına izin verilmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 21). Bu gelişme havza tarihi yönünden önemli bir dönüm noktasıdır. 1882 sonrasında madencilerin ürettiği kömürün önemli bir kısmı ticari pazarlara satılmaya başlamış ve madenciler önemli kar ve yararlar elde etmeye başlamışlardır. Havzadan üretilen kömürlerin yabancı kömürler kadar iyi vasıflı ve kalorili olması kısa zamanda pek çok yeni madencinin havzada girişimde bulunmasına yol açmış, havzada çalışan madenci sayısı 45'i Türk, 79'u yabancı olmak üzere 124'e yükselmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 22). Sermaye sahiplerinin havzaya duyduğu ilginin artışı kısa sürede Rum ve Ermeni sermayesini de harekete geçirmiştir. 1883'te Karamanyan, İhsaniye ve İnamiye, 1885'te Gürcü şirketleri kurulmuş ve havza üretiminde artışlar başlamıştır. Kurulan yerli şirketler kısa bir süre üretim yapmış ancak 1892'de havzaya gelen ve sermayesi ile havzada egemenliğini arttıran Fransız sermayeli Ereğli Şirketi Osmaniyesi'nin rekabetine dayanamayarak ocaklarını birer birer bu şirkete satmak zorunda kalmışlardır. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi dışında havzaya 1885'te gelen Gürcü Kumpanyası ve 1900'de gelen Sarcazadeler Şirketi de önemli sermaye gruplarından (Savaşkan, B.; 1993: 23-30). Büyük sermaye sahiplerinin havzaya gelmesiyle birlikte üretim önemli oranda artmış ve işçi sıkıntısı yaşanmaya başlamış ve daha önceden bölge insanına tanınmış olan madende çalışma hakkı 1906 yılından itibaren Osmanlı tebasından olan herkese tanınmıştır.

Havzaya gelen büyük sermaye gruplarından birisi Gürcü Kumpanyası'dır. Gürcü Vapurları Kumpanyasının sahibi olan Gürcüoğlu Panos Efendi, işlettiği gemilere ucuz kömür sağlamak amacıyla 1885 yılında Kozlu'da, Kırım Savaşı sırasında İngilizlerin işlettiği madenleri de içeren 3 özel, 6 ortak ocak satın almış, ancak kumpanyanın Mısırlı ortağı Zerderaki Şirketinin iflas etmesi ve Panos'un Midilli Bankası'na olan borcu nedeniyle sahip olduğu ocakları 100000 Fransız altını karşılığında Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne satmıştır (Savaşkan, B.; 1993: 23-30). Diğer bir sermaye grubu Mabeyinci Sarcazade Rağıp Paşa'nın sahibi olduğu Sarcazadeler Şirketi'dir. Şirket 1900 yılında Kozlu ve Kandilli bölgelerindeki bazı ocakları bedelini nakden ve peşin ödeyerek satın almış, sualtı kömür damarlarının işletilmesine yönelmiş, bir süre sonra ocakların işletilmesini kendisinin satış komisyonculuğunu yapan Abacıoğlu isimli bir Rum'a devretmiş, Abacıoğlu Belçikalı'larla ortaklık kurmuş, Belçikalıların hisselerinin yarısının Almanlar tarafından alınmasını takiben ocaklar 1. Dünya Savaşı'nda Alman himayesine geçmiş, savaş sonrasında da Sarcazade Ocakları belirli bir kira karşılığında

İtalyan sermayeli Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi'ne devredilmiştir (Savaşkan, B.; 1993: 23-30).

Havzada üretim yapan sermaye gruplarından belki de en önemlisi Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'dir. Ancak şirketin oluşumu ve havzadaki gelişimi ilginç unsurlar içermektedir. Daha önceden de belirtildiği gibi Fransız sermayesinin çıkarlarını gözetten Osmanlı Bankası'nın etkinliği ile "Ereğli Havzası kömürlerinin hızla ve kolaylıkla gemilere yüklenmesini sağlamak amacıyla" Kozlu'da bir liman yapılması imtiyazı 1892 tarihli padişah izni ile Padişah Sarayı Mimarı Yanko adına alınır. Havzanın en zengin damarlarını elinde bulunduran Eseyan ve Karamanyan şirketleri hemen Osmanlı Bankası'na başvurarak, yararlı kömür damarlarının kendilerinin işlettiği Zonguldak'ın Asma ve Gelik bölgelerinde olduğunu ve limanın Zonguldak'ta yapılmasının "koyulacak sermaye için daha yararlı" olacağını bildirir ve 1893 tarihli ikinci bir padişah emri ile limanın Zonguldak'ta yapılmasına karar verilir ve Yanko ile bir sözleşme imzalanır. Sözleşmeye koyulan bazı maddeler şu şekildedir: 1) İnşaat bir kumpanya kurularak yönetilecektir. 2) Binalar dahil bütün inşaat için yeterli taşların çıkartılması sırasında bulunacak kömür damarlarının işletme hakkı müteahhite verilecektir. 3) Taş çıkartma sırasında sahipli bir ocağa girilirse, ocak sahibi ile anlaşarak müteahhit ocağın işletme hakkını alabilecektir. 4) Kozlu ve Çatalağzı demiryolları Maden İdaresi tarafından en az iki ay içerisinde Zonguldak demiryolu ile birleştirilmediği takdirde, müteahhit bu birleştirme işini de üzerine alacak, kendisine işin maliyeti üzerinden her yıl %6 faiz ödenecektir. Ana para ve faizin güvencesi olarak da liman ve demiryolu gelirlerinden Maden İdaresi'nin hakkı olan miktar karşılık gösterilecektir. 5) Müteahhit demiryollarının birleştirilmesi inşaatında bulacağı kömür damarlarının işletme ruhsatı hakkını alacaktır (Savaşkan, B.; 1993: 23-30).

Ustaca hazırlanmış olan sözleşmenin imzalanması ile birlikte Fransız sermayesinin etkisiyle seçilen Yanko, yine Fransız sermayesini temsil eden Osmanlı Bankası müdürlerinden İstanbul'lu Rumlardan Kartali ve Pancari ile birlikte Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ni kurar ve şirketin sermayesi 50000 hisseye bölünmüş 1250000 Fransız Frangı veya 50000 Osmanlı altın lirası olarak belirlenir (Savaşkan, B.; 1993: 23-30). Şirketin bundan sonraki gelişim sürecini tahmin etmek oldukça kolaydır. Savaşkan'ın aktardıklarına bir bakalım. Şirket havzanın iki önemli tesisi olan liman ve demiryollarını ele geçirdikten sonra Maden İdaresi'nin işlettiği Miri Ocaklarının ve sıkıntıya düşen küçük madencilerin işletme ruhsatlarını ele geçirir. Bu arada bir Fransız, Meunier, havzada bilimsel araştırmalar yapmaktadır ve Üzülmöz ve Karadon bölgelerinde zengin kömür yatakları olduğunu saptamıştır. Şirket, Zonguldak ve Çatalağzı demiryollarını birleştirecek tünel kazısına 1897 yılında bu bölgelerden başlar ve zengin kömür damarlarına "rastlayıp" anlaşma gereği ruhsat alınca kazı işlerini yavaşlatır. Takip eden yıllarda gerekli kazının ancak yarısını tamamlayan şirket 1911'de Meşrutiyet Hükümeti ile yapacağı anlaşma ile tünel

kazısından tümüyle kurtulacaktır. Şirket 1897 yılında 1 No'lu Zonguldak lavuarı Merkez atölyesini, konak ve evleri, işçi barakalarını, hastane ve kiliseyi yapmaya başlar, 1902'de Üzülmöz-Gelik hava hattını, 1903'de Gelik lavuarını yaptırır. Süreç içerisinde zor duruma düşen ve işletilemez hale gelen çok sayıda ocak da şirket tarafından satın alınır. Zengin yataklara sahip Eseyan ve Karamanyan şirketlerinin ocakları alındıktan sonra, Gürcü şirketinin Midilli Bankası'na olan borcu karşılığında bu şirketin Kozlu'daki ocakları ele geçirilir, ardından İkinci Makas ve Pavli (Dilaver) ocakları satın alınır. Alınan ocaklardaki üretimin artması sonucu, kömür nakliyatını sağlamak üzere Üzülmöz'den limana kadar "menfaati Bahriye İdaresi ile müşterek" dar hatlı bir demiryolu inşası şirkete verilir ve böylece Zonguldak'taki kömür nakliyesi de şirketin eline geçer. Şirketin Gelik ocaklarını alması sonrasında Bahriye İdaresi ile bir anlaşma imzalanır. Anlaşma gereği şirket Zonguldak vadisini Karadon'a bağlayacak bir tünel açacak, buna karşılık Osmanlı Hükümeti de 68000 altın verecektir. Kolayca tahmin edileceği gibi, anlaşma gereği, tünel kazısı sırasında rastlanan ve başkasının hakkı bulunmayan damarların işletmesi de şirkete verilecektir. Şirket Bahriye'ye 40000 ton kömür vermek, bir Maden Dairesi binası ve bir askeri kışla inşası karşılığında Üzülmöz Deresi'nin iki yanındaki kimseye verilmemiş olan damarların üretim haklarını da alır. Görüldüğü gibi, süreç içerisinde havzanın hemen tamamını ele geçiren şirket, kar getirmeyen hiçbir yere hiçbir zaman sermaye yatırmamış, yüksek kar getiren kalın damarlarda çalışmış ve ince damarları işletmekten kaçınmıştır. Aslında bu tablo, sermayenin doğası gereği, beklenen bir tablodur.

1839-1913 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ortalama ücretler İngiltere'deki ortalama ücretlerin %40'ını aşmaktadır ve bu oran 1880-1889 döneminde %46'ya kadar yükselmiştir (Koç, Y.; 2003: 45). Bazı örnekler 19. yüzyılın ikinci yarısında işçilerin içinde bulunduğu koşullarla ilgili bilgi sağlamaktadır. Örneklerden biri Küre'deki maden işçilerine yöneliktir ve şunları aktarmaktadır (Koç, Y.; 2003: 44-5): "Şehrin 4000 evli, 12000 nüfuslu olduğu anlaşılıyor... Maden işlediği zamanlarda şehirde kalabalık bir işçi kitlesi vardı. 2.5-5 kuruş gündelik alan işçi şehirde geniş bir ticaret hayatı yaratırdı... Pazarda önce maden işçisi, sonra halk ununu alırdı. Bakırda çalışanlara tanınan başka üstünlükler de vardı. Şehirdeki hamama önce maden işçileri girerdi... Bakırda çalışanlar askere alınmazdı. Halk da onların bu üstünlüklerini tanımış olmalı ki, bakırda çalışanlara laf söylenmez derlermiş... Bu kalabalık işçi kitlesi çarşıda canlı bir hayat yaratırdı. Hele Pazartesi günleri, haftalık ücret verildiği için bu canlılık, alışveriş daha çok artardı. Bu arada işçi ve sarhoşluk gibi sapıtmalar da kendini göstermekten geri kalmazdı." Engels tarafından aktarılanlar ise İngiltere'deki maden işçilerine yönelik bilgi sağlamakta (Engels, F.; 1997: 318-39): "Toprak altındaki madenlerde neredeyse tamamen erkekler ve 12 yaşını geçmiş çocuklar çalıştırılır... Yeraltında, madende çalışmaya erken gençlik yaşında başlayan erkeklerin boyu, yerüstünde çalışan kadınların boyu kadar bile değildir; birçok madenci hızla gelişen veremden genç yaşında, çoğu madenci de yavaş

gelişen veremden orta yaşında ölür... Kömür cevherinin taşınması çok ağır bir iştir; tekerlekleri olmayan geniş teknelerle, madenin düzgün olmayan tabanında sürüklenerek çekilir; bu aktarma işi çoğu zaman ıslak bir killi tabaka üstünden, bazen su birikintisinden geçerek yapılır; tünellerin tavanı o kadar alçaktır ki, işçiler çoğu zaman elleri ve dizleri üzerinde emekleyerek ilerlerler... Normal işgünü 11-12 saattir, bazen daha da uzundur... yemek arası için belirlenmiş bir zaman çoğunca bilinmez, bu insanlar acıkınca ve zamanın elverdiği ölçüde yerler... 45-50 yaşından sonra çalışabilen madenci gerçekten çok seyrek. Genellikle kabul edilmektedir ki, maden işçileri yaşlılık dönemine kırkında girerler... Kömür madeni yörelerindeki öz deyişle kömür yükleyiciler genç olmadan yaşlanırlar... Madencilere özgü hastalıkları, bu dehşet verici kölece çalışmanın ne kadar büyük ölçüde besleyip geliştirdiği kolayca tahmin edilebilir... Hemen tüm maden yörelerinde adli tıpta görevli kişiler, maden sahiplerine bağlıdır; bunun böyle olmadığı yerlerde de çok eski zamanlardan kalmış bir gelenek, hükmün kazaen ölüm olmasını, sağlama bağlamıştır... Kömür yörelerinde genel olarak eğitim ve ahlaksal durum çok aşağı düzeyde olduğu belirtiliyor. Çok erken yaşta işe sokuldukları için eğitimleri tamamen ihmal edilmektedir. Kiliseye çok seyrek giderler veya hiç gitmezler; rahiplerin tümü onların eşine rastlanmadık dinsizliklerinden yakınır... Genelde nezaretçinin ücretler üzerindeki yetkisi mutlak; yapılan iş miktarını not eder ve onun sözünü kabul etmek zorunda olan işçiye, gönlünün istediğini öder. Kömür madenlerinden birindeki bir kurala göre, tartıların hileli olduğunu öne sürmek isteyen bir işçi, 3 hafta öncesinden nezaretçiye ihbarda bulunmak zorundaydı...” Aynı dönemde Zonguldak kömür havzasında Fransız sermayesinin temsilcisi olan şirkette çalışan işçilerin durumu hakkında Hüseyin Avni Şanda şu bilgileri vermektedir (Koç, Y.; 2003: 34-5): “Fransız sermayedarların işçi çalıştırma şekilleri pek ilkeldi. Sömürgelerde zenci işçiyi kullandıkları gibi, Ereğli havzasına gelen köylülere de aynı işlemleri yapıyorlardı. Kömür havzasında çalışan işçi devamlı işçi değildi. Aslında köylü köydeki borcunu ödemek amacıyla buraya iş aramaya geliyordu. Bunlar devamlı çalışan kalifiye işçi haline getirilmemişti, işçilere göre bir işçi mahallesi yapılmamıştı.” Yine Hüseyin Avni Şanda’dan aktarılan bir diğer alıntı ise şöyledir (Avcıoğlu, D.; 1968: 77): “İşçiler çoğunlukla camı bile olmayan barakalarda elbiseleriyle yatarlar ve ertesi gün güneş doğar doğmaz ocaklara girerler, beslenme kötüdür, işçiye sıcak yemek vermek için bir mutfak kurulmamıştır, işçilerin barakalarda hazırladığı günlük yemekleri zeytinyağında kavrulmuş mısır unu ile soğandır, sağlık örgütlenmesi yetersizdir, işçi ancak kazada yaralanırsa doktora ve hastaneye gönderilir, sıtma ve baş ağrısı gibi hastalıklar ocakta çalışma sırasında ayaküstü geçiştirilir, işçiler ocakta az çalışırken Fransız mühendisler bunları tembel sanarak azarlamakta hatta dövmeğe ve ücretlerini kesmektedir, şirket yaralanan veya hastalanan işçilerin tedavi giderlerini işçilere ödetmektedir.”

Zonguldak Kömür Havzasının tarihsel gelişiminin ilk ana dönemini oluşturan 1829-1908 sürecinin sonunda

sermayenin havza üzerinde mutlak denetimi yaşanmaktadır. İşçiler ve sermaye arasında ipler iyiden iyiye gerilir ve işçiler hastane paralarının ücretlerden kesilmesine son verilmesi istemiyle 1908 yılında greve giderler. Greve ilgili olarak Sina Çıladır’dan aktarılanlar şöyle (Oral, T.; 1997: 20-1): “Direniş, önce demiryolu işçilerinin, katarların hareketine engel olmak için, demiryolları üzerine barikatlar kurmaları ile başlamış, giderek bütün işçiler ayaklanmışlardır. İşçiler büyük gruplar halinde, önlerinde allı yeşilli bayraklar, ellerinde balta, kazma ve sivriçerle şehre inmişler, Ereğli Şirketi’nin idare binasını kuşatmışlardır. Bu arada, olaylara müdahale etmek isteyen polisler binlerce direnişçi işçi karşısında kaçmak zorunda kalmışlardır. Bir kısım işçi lokomotifleri ve binaları tahrip etmiştir. Fransız Kumpanyası direnişi büyük bir korku ile karşılamış ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerine sömürü ağını yaymış bulunan diğer yerli ve yabancı şirketlerle birlikte olayların bastırılması için İttihat ve Terakki Hükümeti’ne başvurmuşlardır. İttihat ve Terakki Hükümeti, işçi direnişlerini kanlı bir şekilde bastırma yolunu tutmuştur. Greve yapan diğer işçilerin üzerine olduğu gibi, Zonguldak işçisinin üzerine de asker sevk edilmiştir. Avcı Taburlarını Zonguldak’a getiren ünlü Musul Gambotu ile Ereğli Şirketi’nin İdare Meclisi Başkanı Kont Vitali de şehre ayak basmıştır. Kont, hemen işçi murahasları ile görüşmek istemiştir. İşçi önderleri ise, ücretlerinden kesilen hastane parasının kaldırılmasını istemişler, aksi halde direniş sürdüreceğini kesin bir dille ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Ereğli Şirketi işçilerin istediğini kabul etmek zorunda kalmış ve grev böylece sona ermiştir.”

Havzada Bahriye Nezareti yönetiminin yaşandığı 1865-1908 dönemiyle eş zamanlı olarak kapitalizmle eklemlenme sürecine devam eden Osmanlı Dünyunu Umumiye’yi yaşamaktadır. 1875’te Mahmut Nedim Paşa’nın belli bir süre borç faizlerinin %50’sinin ödeneceğini açıklaması üzerine Avrupa’da fırtına kopar. Avrupa, borçlarını ödemeyen İmparatorluğa Ruslar eliyle bir ders verir, İngilizlere Kıbrıs Adasının rifvet verilmesiyle Rusların dayattığı ağır şartlar biraz hafifletilir (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). 1878 Berlin Kongresi’nde, İstanbul’da, Osmanlı Maliyesi’ni yönetecek, devlet bütçesini yapacak ve uygulanmasını denetleyecek bir komisyon kurulmasına karar verilir. 1879’da yapılan İngiliz donanma gösterisi, İngilizlerin “gücünü takdir edebilen” zeki bir sadrazamın iktidara gelmesini sağlar ve Dünyunu Umumiye sistemi 1881’de “Muharrem Kararnamesi” ile yürürlüğe konulur (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). Sistemin temel noktası Dünyunu Umumiye Meclisi’dir. Meclis alacaklıların temsilcilerinden oluşur. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya gibi ülkeler bu mecliste temsil edilir, ayrıca Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti delegeleri de yer alır. Dünyunu Umumiye örgütü, Osmanlı Devleti’nin şerefini kurtarmak için devletin bir dairesi sayılmışsa da, aslında tümüyle bağımsızdır ve Batı devletlerinin ortak çıkarlarını temsil etmektedir (Avcıoğlu, D.; 1968: 60-5). Meclisin asıl görevi, borçlara karşılık gösterilen vergileri toplamak ve yapılan plan doğrultusunda alacaklılara dağıtmaktır. Meclis vergileri toplamak için örgüt kurmuş ve personel çalıştırmıştır. Devlet memuru sayılan, Osmanlı

memurlarının yardımcı olmakla yükümlü olduğu, devletin tayin ve azledemediği bu personel devletten emekli maaşı alma hakkına da sahiptir. Dünyu Umumiye'nin örgütsel ağırlığı ve el koyduğu vergiler süreç içerisinde giderek artmıştır. 1910 yılında Osmanlı'nın Maliye Nezareti'nin memur sayısı 5472 iken, ikinci bir maliye bakanlığı gibi çalışan ve Avrupalı yatırımcılar için sağlam bir garanti oluşturan Dünyu Umumiye, 1911'de devlet gelirlerinin %31.5'ini elinde bulundurmaktadır ve 1912'de çalıştırdığı memur sayısı 8931'dir (Avcioğlu, D.; 1968: 60-5).

Son Söz Yerine

Bu çalışmanın incelemeyi amaçladığı 1829-1908 süreci, kendi yerel gelişimini sürdürerek güçlü sermaye birikimine ulaşan Avrupa burjuvazisinin yeni pazarlara yöneldiği, bu anlamda da büyük bir pazar olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nu kısılcına almayı hedeflediği, Osmanlı'nın da batılılaşma, çağdaşlaşma söylemlerinin ardında kapitalistleşmeye çalıştığı bir kapitalizmle eklemleme sürecidir. Kapitalizm yayıldığı her ülkede kendisine özgü alışkanlıklar ve istemleri yerleştirmeyi hedefler. Burjuvazinin ana amacı, yöneldiği ülkelerde düzenlenecek yasal çerçevenin kendi çıkarlarına uygun yapılanmasını sağlayarak egemenliğin paylaşımı ve devrini gerçekleştirmektir. 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1845 Polis Nizamnamesi, 1850 borçlanma çılgınlığı, Osmanlı Bankası ve Dünyu Umumiye gibi örnekler kapitalizmle eklemleme sürecinin/senaryosunun adımları olarak, Anadolu'yu Avrupa burjuvazisi için uygun hale getirmiştir. 1829'dan 1908'e uzanan süreç içerisinde Anadolu'nun yaşam damarlarından birini oluşturan Zonguldak Kömür Havzası da, kapitalizmle eklemleme süreciyle eş zamanlı bir biçimde adım adım Avrupa sermayesinin eline geçmiştir. Zonguldak Kömür Havzasında yaşananlar ülke genelinde yaşananların bir örneğinden ibarettir ve havzanın kaderine yönelik tartışmaların yeniden ısıtılarak masaya konduğu günümüzde özellikle önemlidir. Yaşanan tarihsel deneyim, burjuvazinin benimsediği ve uyguladığı farklı yöntemlere karşın, özündeki kar amacının değişmezliğini göstermektedir. Dekor, oyuncular ve sahne farklılıklarına karşın senaryo aynıdır. Sadece çalışanların değil, tüm insanların fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halinde bulunması oynanan senaryonun anlaşılmasını ve yeni bir senaryonun yazılmasını gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

Avcioğlu, D. (1968), "Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)", Bilgi Yayınevi, Ankara.

Bilir, N, Yıldız, AN. (1998) "Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türkiye'de İş Sağlığı Konusuna Tarihsel Bakış", Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı yayın No: 98/12, Ankara.

Çatma, E. (1997), "1965 Madenci Direnişinin Öyküsü Kömür Tutuşunca", Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Çatma, E. (1998), "Asker İşçiler", Ceylan yayıncılık, İstanbul.

Çavdar, T. (1999), "Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950", İmge Kitabevi, Ankara.

Engels, F. (1997), "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu", Sol Yayınları, Ankara.

Karakışla, YS. (1998), "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", in D. Quataert ve E.J. Zürcher (ed.by), Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koç, Y. (2003), "Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi tarihi", Kaynak Yayınları, İstanbul.

Kongar, E. (1993). "İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Cilt 1-2", Remzi Kitabevi, İstanbul.

Noviçev, AD. (1979), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi", Onur Yayınları, Ankara.

Oral, T. (1997), "Varoluşun Destanı", Genel Maden-İş Yayınları, Zonguldak.

Oral, T. (2001), "Taşkömürü Gerçeği ve Türkiye", Türk-İş Eğitim yayınları No: 65, Ankara.

Savaşkan B. (1993), Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi 1829-1989", Türkiye Taşkömürü Kurumu Eğitim Daire Başkanlığı Yayını: 59, İlkadım Matbaası, Zonguldak.

Talas, C. (1992), "Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi", Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tuncer, K. (1998), "Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş", Göçebe Yayınları, İstanbul.

Zaman, E.M. (2004), "Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı", TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Doğuşum Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara.